

Ὁ σύγχρονος τυπογράφος

Yannis Haralambous

► To cite this version:

| Yannis Haralambous. Ὁ σύγχρονος τυπογράφος. ΗΥΦΕΝ, 1999, 2, pp.1-25. <hal-02101617>

HAL Id: hal-02101617

<https://hal.science/hal-02101617>

Submitted on 16 Apr 2019

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Ο σύγχρονος τυπογράφος

Γιάννης Χαράλαμπος

Στὸ πρῶτο τεῦχος τοῦ ΗΥΦΕΝ ἕνας συνάδελφος ἀρθρογράφος ἀναφέρεται στὴν καταστροφικὴ κατὰστασι τῆς τυπογραφίας στὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Η/Υ στὴ διαδικασία παραγωγῆς τοῦ βιβλίου καὶ παρουσιάζει τὴν σωστὴ χρῆσι ἐνὸς προγράμματος σελιδοποίησης σὰν τὸ Quark XPress ὡς πιθανὴ λύσι τοῦ προβλήματος.

Δυστυχῶς τὸ πρόβλημα εἶναι πιὸ βαθύ, καὶ φυσικὰ δὲν περιορίζεται στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Ἀλλὰ ἂς κάνουμε μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ. Πρὶν τὴν ἐμφάνισι τοῦ Η/Υ ὑπῆρχαν δύο ξεχωριστὰ καὶ πολὺ διαφορετικὰ ἐπαγγέλματα, αὐτὸ τοῦ/τῆς δακτυλογράφου καὶ αὐτὸ τοῦ τυπογράφου. Σκοπὸς τῆς δακτυλογραφίας ἦταν ἡ ἀποτύπωσι κειμένων σὲ χαρτί, καθαρὰ, εὐανάγνωστα, καὶ σχετικὰ γρήγορα· σκοπὸς τῆς τυπογραφίας ἦταν ἡ δημιουργία βιβλίων καὶ ἄλλων ἐντύπων, σὲ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀλλὰ καὶ καλύτερη ποιότητα ἀπ' ὅ,τι ἡ δακτυλογραφία.

Ὁ Η/Υ ἤρθε πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ ἀντικαταστήσι τὴ γραφομηχανή. Λογισμικὰ ὅπως τὸ Microsoft Word ἐπέτρεψαν στὴν κάθε γραμματέα νὰ ἀποθηκεύει τὰ κείμενά της, νὰ τὰ διορθώνει καὶ νὰ τὰ ξανατυπώνει κατὰ βούλησιν, νὰ τὰ ἀρχειοθετεῖ κλπ. Αὐτὸ τὸ σύστημα εἶχε τόσο πολλὴ ἐπιτυχία ποὺ σήμερα δὲν νοεῖται γραμματέας ποὺ νὰ μὴν ξέρει νὰ χειρίζεται τὸ Word. Δυστυχῶς ὅμως, οἱ αὐξημένες δυνατότητες τοῦ λογισμικοῦ αὐτοῦ καὶ τῶν ὁμοίων του ἔδωσαν τὴν ἐντύπωσι στὸν κόσμο ὅτι μπορεῖ μόνος του, ὡς διὰ μαγείας, νὰ κάνει τὴ δουλειὰ τοῦ τυπογράφου. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, κανένα εὐρέως ἐμπορικὸ πρόγραμμα δὲν φτιάχθηκε γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἐπαγγελματία τυπογράφο. Προγράμματα σὰν τὸ Quark XPress ἢ τὸ Adobe Pagemaker μποροῦν νὰ φανοῦν χρήσιμα στὴ σελιδοποίησι μοντέρνων περιοδικῶν ἢ ἐφημερίδων, ἀλλὰ μὲ δυσκολία μποροῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς ἀνάγκες τοῦ πραγματικοῦ βιβλίου.

Ὅλα αὐτὰ ὅμως ἀποσιωποῦνται: τὸ ἐμπορικὸ συμφέρον τῶν ἐκαστοτε Microsoft, Apple, Adobe, Quark, κλπ. τὸ ἐπιβάλλει. Καὶ ἔτσι καθημερινὰ γύρω μας γεννιοῦνται τυπογραφικὰ τέρατα καὶ σβήνει σιγά-σιγά ἡ εἰκόνα τοῦ ποιητικοῦ βιβλίου ποὺ ὑπῆρχε ἀκόμα πρὶν 10-20 χρόνια. Τὰ δὲ λογισμικὰ αὐτῶν τῶν ἐταιρειῶν παγιδεύουν τοὺς χρήστες σ' ἕνα φαῦλο κύκλο ἐξάρτησις: μετὰ ἀπὸ τὰ ποσὰ ποὺ ξόδεψε κανεὶς γιὰ νὰ τὰ ἀποκτήσει, καὶ τὴν φαιὰ οὐσία ποὺ κατανάλωσε γιὰ νὰ τὰ μάθει, ἀρχίζει καὶ πιστεύει ὅτι μὲ αὐτὰ μπορεῖ νὰ κάνει τὰ πάντα καὶ κλείνεται μέσα στὰ στενὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων τους· καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ μένουν λίγο πιὸ νηφάλιοι καὶ ἀναγκαστικὰ νοιώθουν ἀνικανοποίητοι, ὑπάρχει πάντα ἡ ἐλπίδα ὅτι οἱ κάποιοις ἐλλείψεις θὰ διορθωθοῦν στὴν... ἐπόμενη ἐκδοσι.

Πῶς νὰ ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τὰ νύχια αὐτῶν τῶν πολυεθνικῶν; Εὐτυχῶς, ἡ λύσι ὑπάρχει, καὶ μάλιστα ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια. Ἄς μὴν ὑποτιμᾶμε τὴν ἀνεξαρτησία καὶ δημιουργικότητα τοῦ ἀτόμου· δὲν

1. Τὸ σύστημα ποὺ χρησιμο-
ποιῶ καὶ πάνω στὸ ὁποῖο ἀνα-
φέρομαι σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο.

εἶναι λίγοι αὐτοὶ ποὺ ἀντιστάθηκαν στοὺς ἐμπορικοὺς κολοσσούς, δου-
λεύοντας σκληρὰ γιὰ νὰ φτιάξουν δικά τους προγράμματα, καὶ μετὰ
τὰ χάρισαν στὴν ἀνθρωπότητα. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ «κοινόχρηστα»
(public domain) λειτουργικὰ συστήματα καὶ προγράμματα εἶναι συχνὰ
πολὺ καλύτερα τῶν ἀντιστοίχων ἐμπορικῶν. Αὐτὸ συνέβη καὶ στὴν τυ-
πογραφία: ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀσχολήθηκε ἐρευνητικὰ μὲ τὴν τυπογραφία,
ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους πληροφορικοὺς τοῦ αἰῶνα μας, ὁ Ντό-
ναλντ Κνούθ τοῦ πανεπιστημίου Στάνφορντ τῆς Καλιφόρνιας, ἐφτιαξε
τὸ πρόγραμμα T_EX, ποὺ ὑπῆρξε σταθμὸς τῆς ψηφιακῆς τυπογραφίας.
Σήμερα, συστήματα ποὺ βασίζονται πάνω στὸ T_EX, ὅπως τὸ Ψμέγα¹,
ἐπιτρέπουν μιὰ τυπογραφία ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ποὺ τηρεῖ ὅλους τοὺς πα-
ραδοσιακοὺς κανόνες. Καὶ τὰ συστήματα αὐτὰ εἶναι ἐντελῶς δωρεάν!

Καὶ γιατί τότε δὲν ἀφήνει ὅλος ὁ κόσμος τὰ ἐμπορικὰ λογισμικά
γιὰ νὰ χρησιμοποιήσει τὸ Ψμέγα καὶ τὰ ἄλλα κοινόχρηστα συστήμα-
τα; Γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι μπορεῖ μὲν αὐτὰ νὰ εἶναι δωρεάν,
ἀλλὰ χρειάζονται μιὰ ἄλλου εἶδους ἐπένδυση: τὴν ἐκμάθησή τους. Γιὰ
ἕνα τέτοιο σύστημα, κάθε βιβλίο ποὺ θέλουμε νὰ τυπώσουμε γίνεται καὶ
ἀπὸ ἕνα *πρόγραμμα*, γραμμένο σὲ μιὰ ἐξειδικευμένη γλῶσσα προγραμ-
ματισμοῦ. Γιὰ νὰ ἐπιλύσει κανεὶς ὅλα τὰ τυπογραφικὰ προβλήματα ποὺ
μπορεῖ νὰ τοῦ παρουσιασθοῦν πρέπει νὰ ξέρει καλὰ αὐτὴ τὴν γλῶσ-
σα προγραμματισμοῦ ἀλλὰ καὶ ἕνα σωρὸ ἄλλα συναφῆ πράγματα: τίς
ἐσωτερικὲς δομὲς τῶν ἀρχείων ποὺ παράγονται ἢ χρησιμοποιοῦνται,
τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τῶν γραμματοσειρῶν (PostScript τύπου 1 ἢ ἄλλων
τύπων), τὴ δομὴ τῶν ἀλγορίθμων αὐτόματου συλλαδισμοῦ, κάποιες ἄλ-
λες βοηθητικὲς γλῶσσες προγραμματισμοῦ, ὅπως τὴν Perl ἢ τὴν Tk,
ποὺ θὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ὀργανώσει καὶ νὰ αὐτοματοποιήσει ὅλα αὐτὰ
τὰ ἐργαλεῖα, κάποια συστήματα λεξικολογικῆς καὶ συντακτικῆς ἀνά-
λυσης, ὅπως τὸ Lex καὶ τὸ Yacc, ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ φτιάξει
ὀρισμένα φίλτρα, κ.ἄ.π. Ὅλα αὐτὰ ἀφοροῦν τὴν ἐπεξεργασία ποὺ θὰ
ὀδηγήσει στὸ τύπωμα· παράλληλα πρέπει νὰ γνωρίζει κανεὶς τίς προ-
διαγραφὰς δόμησης κειμένων, ὅπως οἱ SGML/DSSSL ἢ XML/XSL, ποὺ
χρησιμεύουν στὴν ἀποθήκευση καὶ μεταφορὰ τους σὲ ἄλλα συστήματα,
τίς τεχνολογίες ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ διανομὴ τους μέσῳ CD-ROM ἢ δι-
κτύου, ὅπως τὸ Acrobat, κ.ἄ.π.

Πρὸς τὶ ὅλα αὐτά; Θέλω νὰ καταλήξω στὸ ὅτι, τελικὰ, ἴσως σή-
μερα τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τυπογράφου νὰ χρειάζεται αὐτοῦ τοῦ εἶδους
τὴ γνωστικὴ ἐπένδυση καὶ ὄχι μιὰ τυφλὴ ἐξάρτηση ἀπὸ ὀρισμένους
μεγαλεμπόρους προγραμματῶν. Νὰ ὑπάρχει δηλαδὴ μιὰ εἰδικότητα
τυπογράφων ποὺ νὰ εἶναι γνωστές μιᾶς καινούργιας ἐπιστήμης, τῆς
«ψηφιακῆς τυπογραφίας» (digital typography), ὅπως ὀνομάζεται στὸ
ἐξωτερικόν.

Οἱ παλαιοὶ τυπογράφοι τὸ ἔθεταν ζήτημα τιμῆς νὰ μὴν σταματοῦν
μπροστὰ σὲ κανένα ἐμπόδιο. Φαντάζεσθε μήπως πόση δουλειὰ ἦταν γιὰ
ἕναν τυπογράφο τοῦ 16^{ου} αἰῶνα ἢ στοιχειοθεσία μιᾶς σελίδας μὲ τὰ
«Ἑλληνικά τοῦ Βασιλέως» τοῦ Γκάραμοντ; Καὶ ὅμως βιβλία καὶ βι-
βλία τυπώθηκαν ἔτσι.

Γι' αὐτὸ δὲν θᾶπρεπε καὶ ἐμεῖς σήμερα νὰ ἐπαναπαυόμαστε στὴ
χρήση ἑνὸς λογισμικοῦ (ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸ εἶναι τὸ Quark XPress),

άλλα να εξερευνήσουμε αυτό το καινούργιο έργαλειο, τον H/Y, μέχρι τὰ ὅρια του· γιὰ κάθε πρόβλημα ποὺ παρουσιάζεται νὰ ἐφευρίσκουμε καινούργιες αὐθεντικές μεθόδους ἐπίλυσής του, κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε κάθε μέρος τῆς παράδοσης αὐτῆς τῆς τέχνης νὰ μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ, καὶ ἡ τυπογραφία, σὰν τέχνη, νὰ μπορέσει νὰ προχωρήσει. Γιατί, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, ὁ H/Y δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀκόμα ἐργαλεῖο μέσα στὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῶν τυπογραφικῶν ἐργαλείων, ποὺ δὲν ἔχει λόγο ὕπαρξης ἂν δὲν εἶναι καλὺτερο καὶ ἀποδοτικότερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα.

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ θὰ ἤθελα νὰ ἀναπτύξω τὶς προσωπικὲς μου μεθόδους προσέγγισης τῆς ἐλληνικῆς τυπογραφίας, περιγράφοντας τὰ ἐργαλεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦ καὶ τὰ διάφορα προβλήματα ποὺ χρειάσθηκε νὰ ἐπιλύσω.

ὁ H/Y, τὸ Ὠμέγα καὶ τὸ βιβλίο

Γιὰ νὰ γίνῃ ἐπεξεργασία μέσῳ H/Y ἑνὸς βιβλίου (ἡ τέλος πάντων ἑνὸς κειμένου, τοῦ ὁποίου θέλουμε νὰ φροντίσουμε τὴν τυπογραφία) πρέπει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ εἰσαχθοῦν τὰ δεδομένα, δηλαδὴ κάποιος νὰ «χτυπήσῃ τὸ κείμενο». Αὐτὸς ὁ κάποιος ἀναγκαστικὰ παίζει τὸν ρόλο τοῦ δακτυλογράφου, ἀφοῦ ἐκείνη τὴν ὥρα δακτυλογραφεῖ τὸ *χειρόγραφο* ποὺ τοῦ παρέδωσε ὁ συγγραφέας. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ *χειρόγραφο* ἐκτὸς ἀπὸ κείμενο περιέχει καὶ κάποιες ἄλλες πληροφορίες, π.χ. κάποιες φράσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ὑπογραμμισμένες. Θὰ τὶς ὑπογραμμίσουμε καὶ στὸ βιβλίο; Θεὸς φυλάξῃ! Σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς καλῆς τυπογραφίας καὶ βάσει τῶν προδιαγραφῶν τοῦ ἐκδότη, αὐτὲς οἱ φράσεις θὰ τυπωθοῦν μὲ *πλάγια γράμματα*, ἢ μὲ *διαστημάτωση*, ἢ μὲ *μαῦρα*, ἢ μὲ κάποια ἄλλη μέθοδο ἀναπαράστασης τῆς ἔμφασης...

Ὁ ἐκδότης λοιπὸν ἀποφασίζει πῶς θὰ ἐρμηνευθοῦν *τυπογραφικὰ* οἱ ὑπογραμμισμένες φράσεις τοῦ *χειρογράφου*. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀπόφαση μπορεῖ νὰ ἀλλάξῃ ἀνὰ πᾶσα στιγμή, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δακτυλογράφησης, ἢ μετὰ· τί πρέπει νὰ κάνει σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ δακτυλογράφος; Ἡ λύση ποὺ δίνουμε εἶναι ἡ ἑξῆς: ὁ δακτυλογράφος θὰ εἰσαγάγῃ στὸ κείμενο ποὺ δακτυλογραφεῖ κάποια «σημάδια²» ποὺ θὰ *ὀριοθετοῦν* τὶς ὑπογραμμισμένες φράσεις. Ἀργότερα, τὸ πρόγραμμα θὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτὰ τὰ σημάδια σὰν *ἐντολὲς προγράμματος*· καὶ τὴν ἐνέργεια αὐτῶν τῶν ἐντολῶν θὰ τὴν καθορίσῃ, μέσῳ προδιαγραφῶν, ὁ ἐκδότης ἢ ὁ ἐπιμελητὴς ἢ ὁποῖος τέλος πάντων ἔχει τὴν εὐθύνῃ τῆς τελικῆς μορφῆς τοῦ βιβλίου.

Ἔτσι ξεχωρίζουμε τὴν πληροφορία «φράση ὑπογραμμισμένη στὸ *χειρόγραφο*» ἀπὸ τὴν πληροφορία «φράση στοιχειοθετημένη μὲ πλάγιους χαρακτῆρες στὸ βιβλίο», οἱ ὁποῖες κατὰ κάποιο τρόπο εἶναι ἡ εἴσοδος (ἀφοῦ ἀφοῦ τὸ *χειρόγραφο*) καὶ ἡ ἔξοδος (ἀφοῦ πρόκειται πιά γιὰ τὸ τύπωμα) αὐτῆς τῆς διαδικασίας.

Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι τὸ βιβλίο περνώντας μέσα ἀπὸ τὸν H/Y σιγά-σιγά *ἐμπλουτίζεται*. Ὄταν δακτυλογραφεῖται προστίθενται κάποιες ἐντολές. Αὐτὲς οἱ ἐντολές ἀντιστοιχοῦν στὶς πληροφορίες ποὺ βρῆκε ὁ δακτυλογράφος μέσα στὸ *χειρόγραφο* τοῦ συγγραφέα (καὶ συχνὰ καὶ κάποιες παραπάνω πληροφορίες, ποὺ πρόσθεσε ἀπὸ δική του

2. Τὰ σημάδια αὐτὰ εἶναι μέρος τοῦ συστήματος δόμησης κειμένων SGML, ἀλλὰ αὐτὸ ξεπερνάει τὰ ὅρια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. Γι' αὐτό, στὴ συνέχεια, λέγοντας «ἐντολές» θὰ ἔννοῶ στὴν πραγματικότητα ἄλλοτε ὀριοθέτες ἢ στοιχεῖα ἢ ὀντότητες SGML, ἄλλοτε μακρο-ἐντολές TeX/Ὠμέγα, καὶ ἄλλοτε ὑπο-διαδικασίες PostScript. Ἄς μοῦ συγχωρήσουν οἱ συνάδελφοι πληροφορικοὶ αὐτὴ τὴν ὀρολογικὴ ἀθαιρέσι.

πεῖρα). Σὲ δεύτερη φάση, τὸ ἤδη ἐμπλουτισμένο κείμενο διαδίδεται ἀπὸ τὸ πρόγραμμα (τὸ Ὡμέγα στὴν προκειμένη περίπτωση), τὸ ὁποῖο ἐρμηνεύει τὶς ἐντολὲς σύμφωνα μὲ προδιαγραφὰς ποὺ τοῦ ἔχουν δοθεῖ, καὶ τὶς ἐκτελεῖ στοιχειοθετώντας καὶ σελιδοποιώντας τὸ κείμενο.

Ὁ τυπογράφος βλέπει στὴν ὁθόνη τοῦ Η/Υ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς στοιχειοθεσίας καὶ σελιδοποίησης, καὶ ἂν κάτι δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ, ἐπεμβαίνει εἴτε στὸ ἐμπλουτισμένο κείμενο (ἀλλάζοντας τὶς ἐντολὰς) εἴτε στὶς προδιαγραφὰς (ἂν τὸ πρόβλημα εἶναι πιὸ γενικό).

Γιὰ παράδειγμα, στὴν εἰκόνα ?? βλέπουμε τὸ κείμενο ποὺ χτυπήθηκε γιὰ τὴν στοιχειοθεσία τοῦ κειμένου τῆς εἰκόνας ?? (ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Σύστημα ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλᾶ, Ἀθήνα 1885, τόμος γ', σελ. 212). Συγκρίνοντας τὸ ἐμπλουτισμένο κείμενο (πάνω) μὲ τὸ ἀποτέλεσμα κατόπιν ἐπεξεργασίας ἀπὸ τὸ Ὡμέγα (κάτω), βλέπουμε τὶ γίνεται αὐτόματα καὶ τὶ κατόπιν ἐντολῆς: οἱ ἐντολὰς εἶναι γραμμένες σὲ κεφαλαῖα ἀγγλικά καὶ περικλείονται ἀνάμεσα στὰ ζεύγη συμβόλων < ἢ > καὶ </ καὶ >.

Βλέπουμε π.χ. ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῆς παραγράφου (δηλαδὴ τὸ «133.») ὑπολογίζεται καὶ στοιχειοθετεῖται αὐτόματα ἀπὸ τὸ πρόγραμμα, ὅπως καὶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν ὑποσημειώσεων. Οἱ ὑποσημειώσεις εἶναι γραμμένες μέσα στὸ κείμενο, στὸ σημεῖο ποὺ βρίσκεται ὁ ἀριθμὸς ἀναφορὰς τους. Οἱ λέξεις ποὺ περικλείονται ἀνάμεσα στὶς ἐντολὰς καὶ (ἀπὸ τὴν λέξη «ἐμφαση») στοιχειοθετοῦνται, στὴν προκειμένη περίπτωση, μὲ πλάγιους χαρακτῆρες. Ὁ ἀριθμὸς ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὶς ἐντολὰς <GRNUM> καὶ </GRNUM> στοιχειοθετεῖται σύμφωνα μὲ τὸ ἑλληνικὸ σύστημα ἀρίθμησης (καὶ φυσικά, κάνοντας μιὰ μικρὴ ἀλλαγὴ στὶς προδιαγραφὰς, μποροῦμε νὰ ἀλλάξουμε σύστημα ἀρίθμησης γιὰ ὅλους τοὺς ἀριθμοὺς τοῦ βιβλίου ποὺ ἔχουν «σημαδευτεῖ» μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο).

Ἄς προσέξουμε τώρα τὰ δύο βῆτα τῆς λέξης «βλάβη»: τὸ πρῶτο εἶναι ἀρχικὸ βῆτα, τὸ δεύτερο μεσαῖο/τελικό. Καμιὰ ἐντολὴ δὲν δίνει αὐτὴ τὴν συγκεκριμένη πληροφορία. Ἐπιπλέον, τὰ εἰσαγωγικά ἐπαναλαμβάνονται στὴν ἀρχὴ κάθε ἀράδας, ἐξ αἰτίας ἐνὸς τυπογραφικοῦ κανόνα πολὺ διαδεδομένου ἐκείνη τὴν ἐποχὴ· τὸ πρόγραμμα τηρεῖ αὐτὸν τὸν κανόνα αὐτόματα, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἐπιβάλλουμε στὶς προδιαγραφὰς.

Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι ἄλλες λειτουργίες ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἐντολὰς ποὺ πρέπει νὰ γράψει ὁ χειριστὴς, καὶ ἄλλες εἶναι μέρος τῶν προδιαγραφῶν ποὺ ἐκτελοῦνται αὐτόματα ἀπὸ τὸ πρόγραμμα. Αὐτὸς ὁ διαχωρισμὸς εἶναι ἐντελῶς σύμφωνος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ τυπογράφου: ὁ συγγραφέας πρέπει νὰ πληροφορήσει τὸν τυπογράφο (τὸν Κορομηλᾶ, στὴν περίπτωση τοῦ ἀποσπάσματος τῆς εἰκόνας ??) ποιὲς εἶναι οἱ ὑποσημειώσεις καὶ ποιὲς λέξεις πρέπει νὰ δοθοῦν μὲ πιὸ πολλὴ ἐμφαση. Ἀλλὰ κανένας συγγραφέας δὲν θὰ πεῖ ποτὲ στὸν Κορομηλᾶ ὅτι θέλει δύο εἰδῶν βῆτα ἢ ὅτι τὰ εἰσαγωγικά πρέπει νὰ ἐπαναλαμβάνονται σὲ κάθε ἀρχὴ ἀράδας· αὐτὰ εἶναι μέρος τῆς τέχνης του καὶ τὴν ξέρει καλύτερα ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλον.

Τὸ σύστημά μας, λοιπὸν, εἶναι ἓνα μοντέλο παραδοσιακῶν διαδικασιῶν: ὁ χειριστὴς δακτυλογραφεῖ ἓνα κείμενο· εἴτε ταυτόχρονα εἴτε

<SECTION>Κατὰ τὸν αὐτὸν Κίγκιον νόμον, ἀπηγορεύθη δωρεὰ πρὸς συνηγόρους δι' ἄμοιβὴν ὑπερασπίσεως<FOOTNOTE>Tacit ann. XI, 5. Livius XXXIV, 4.</FOOTNOTE>. Ἐνῶ ὁ Αὔγουστος ἐπέβαλε ποινὴν κατὰ τοῦ παραβάτου, ὁ Κλαύδιος ἐπέτρεψε τὴν ἀμοιβὴν μέχρις 100 νομισμάτων<FOOTNOTE>Λέων Κάσ. <GRNUM>24</GRNUM>, 18. Tacit XI, 6, 7.</FOOTNOTE>. Ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀπηγορεύετο ἡ προπληρωμὴ τοῦ ποσοῦ τούτου, διδομένου μετὰ τὸ πέρας τῆς δίκης ὡς νικητικὸν (palmarium), ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἀπαγόρευσις δὲν ἐτηρήθη<FOOTNOTE>Tacit XIII, 5, 42. Suet. Nero, 17. Plinius V 21, L 1.</FOOTNOTE>. Κατὰ τὸν ἡμέτερον Ὁργ. τῶν δικαστηρίων ἸΑρ. <GRNUM>145</GRNUM>: «Οἱ δικηγόροι δὲν δύνανται νὰ συμφωνῶσι πρὸς βλάβην τῶν διαδίκων περὶ ἀντιμισθίας δοτέας αὐτοῖς ἐκτὸς τοῦ νομίμου τέλους ἢ δικαιώματος. Τοιαύτη συμφωνία εἶναι ἄκυρος· τὸ ληφθὲν ἐπιστρέφεται μετὰ τοῦ τόκου καὶ ὁ παραβάτης δικηγόρος παύεται πρὸς καιρὸν. Μὲ παρομοίαν ποινὴν τιμωροῦνται καὶ ὅσοι πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς συζητήσεως ἠνάγκασαν τὸν πελάτην των νὰ δώσῃ ἢ νὰ ὑποσχεθῇ ἀντιμισθίαν.» Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται περὶ Κλητήρων ἐν ἸΑρ. <GRNUM>165</GRNUM>.</SECTION>

Εἰκόνα 1: Ἐμπλουτισμένο κείμενο, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία.

133. Κατὰ τὸν αὐτὸν Κίγκιον νόμον, ἀπηγορεύθη δωρεὰ πρὸς συνηγόρους δι' ἄμοιβὴν ὑπερασπίσεως¹. Ἐνῶ ὁ Αὔγουστος ἐπέβαλε ποινὴν κατὰ τοῦ παραβάτου, ὁ Κλαύδιος ἐπέτρεψε τὴν ἀμοιβὴν μέχρις 100 νομισμάτων². Ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀπηγορεύετο ἡ προπληρωμὴ τοῦ ποσοῦ τούτου, διδομένου μετὰ τὸ πέρας τῆς δίκης ὡς νικητικὸν (palmarium), ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἀπαγόρευσις δὲν ἐτηρήθη³.

Κατὰ τὸν ἡμέτερον Ὁργ. τῶν δικαστηρίων ἸΑρ. ρμῆ: « Οἱ » δικηγόροι δὲν δύνανται νὰ συμφωνῶσι πρὸς βλάβην τῶν » διαδίκων περὶ ἀντιμισθίας δοτέας αὐτοῖς ἐκτὸς τοῦ νομίμου » τέλους ἢ δικαιώματος. Τοιαύτη συμφωνία εἶναι ἄκυρος· τὸ » ληφθὲν ἐπιστρέφεται μετὰ τοῦ τόκου καὶ ὁ παραβάτης δι- » κηγόρος παύεται πρὸς καιρὸν. Μὲ παρομοίαν ποινὴν τιμω- » ροῦνται καὶ ὅσοι πρὸ τῆς ἀποπερατώσεως τῆς συζητήσεως » ἠνάγκασαν τὸν πελάτην των νὰ δώσῃ ἢ νὰ ὑποσχεθῇ ἀν- » τιμισθίαν. » Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνονται περὶ Κλητήρων ἐν ἸΑρ. ρξῆ'.

¹Tacit ann. XI, 5. Livius XXXIV, 4.

²Λέων Κάσ. κδ', 18. Tacit XI, 6, 7.

³Tacit XIII, 5, 42. Suet. Nero, 17. Plinius V 21, L 1.

Εἰκόνα 2: Ἀποτέλεσμα ἐπεξεργασίας τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ Ὠμέγα.

σὲ δεύτερο στάδιο, ὁ ἐπιμελητὴς προσθέτει κάποιες ἐντολὲς στὸ κείμενο καὶ τὸ ἐμπλουτίζει· ὁ ἐκδότης καθορίζει τὶς προδιαγραφές· τὸ πρόγραμμα (στὴ θέση τοῦ τυπογράφου) ἀφοῦ διαβάσει τὸ κείμενο, τὶς ἐντολὲς καὶ τὶς προδιαγραφές, στοιχειοθετεῖ καὶ σελιδοποιεῖ.

Τὸ ἂν θὰ μπορέσουν νὰ τηρηθοῦν οἱ τυπογραφικοὶ κανόνες συχνὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν σωστὴ ἐπιλογή τῶν κανόνων ἐμπλουτισμοῦ καὶ τὴν πιστὴ ἐφαρμογὴ τους. Τίθεται τὸ ἐρώτημα: ποιὲς εἶναι ἀκριβῶς οἱ πληροφορίες ποὺ χρειάζεται τὸ προγράμμα γιὰ νὰ στοιχειοθετήσῃ σωστὰ τὸ κείμενο; Συχνὰ οἱ πληροφορίες τοῦ τύπου «ἐμφατικὸς λόγος» ἢ «ἀρχὴ κεφαλαίου» δὲν εἶναι ἀρκετὲς. Ἄς πάρουμε ἄλλο ἓνα παράδειγμα· στοὺς παρακάτω στίχους τοῦ Κάλβου :

Ἄνεδά τὴν Ἀράδιον,
Ἰθωμανέ, φοράδα·
τὴν φυγὴν κατεγκρήμνισον·
Ἑλληνικὰ θηρία
σὲ κατατρέχουν.

βλέπουμε ὅτι τὰ πνεύματα τῶν λέξεων «Ἰθωμανέ» καὶ «Ἑλληνικὰ» εἶναι στὸ περιθώριο, ἐνῶ ἡ ἀριστερὴ εὐθυγράμμιση ἔχει γίνῃ με βάση τὸ ἴδιο τὸ γράμμα. Αὐτὸς ὁ κλασσικὸς τυπογραφικὸς κανόνας ἐφαρμόζεται στὴν ποίηση μόνο καὶ ὄχι στὸν πεζὸ λόγο. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση πρέπει, ἀναγκαστικά, ὁ ἐμπλουτισμὸς τοῦ κειμένου νὰ συμπεριλαμβάνει καὶ τὸ διαχωρισμὸ «πεζὸς λόγος/ποίηση», ἔτσι ὥστε τὸ πρόγραμμα νὰ ξέρεῖ σὲ ποῖο σημεῖο νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτὸν τὸν κανόνα. Ὁ ἐμπλουτισμὸς, δηλαδή, φτάνει σὲ ἐπίπεδα δομικῆς ἀνάλυσης τοῦ κειμένου, ἀφήνοντας στὸν ἐκδότη κάθε ἐλευθερία γιὰ τὸ ἂν, καὶ πῶς, θὰ ἀναπαραστήσῃ τυπογραφικὰ κάθε δομικὸ μέρος τοῦ βιβλίου.

Τώρα ποὺ εἶδαμε πάνω-κάτω τι εἶναι τὸ Ὡμέγα καὶ με ποῖο τρόπο λειτουργεῖ, θὰ περάσουμε σὲ ὀρισμένα πρακτικὰ προβλήματα ποὺ χρειάσθηκε νὰ ἐπιλύσω, σχετικὰ με τὴν τυπογραφία τῶν Ἑλληνικῶν.

οἱ χαρακτῆρες

Μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἔζησα μιὰ ὀδύσσεια ψάχνοντας γιὰ τὴν τέλεια ἐλληνικὴ γραμματοσειρὰ (σχεδιάζοντας ταυτόχρονα μερικὲς ποὺ κυκλοφοροῦν ἀκόμη σὲ κάποιες μηχανὲς τοῦ Διαδικτύου...). Μετὰ ἀπὸ χρόνια ἀναζήτησης κατέληξα στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ μόνες σήμερα ἐμπορικὰ διαθέσιμες γραμματοσειρὲς ποὺ νὰ ἐνδείκνυνται γιὰ σοβαρὴ ἐπαγγελματικὴ χρῆση εἶναι αὐτὲς τῆς γηραιᾶς κυρίας Monotype: τὰ Ἀπλᾶ 90, 91, 92, ἢ Porson, ἢ Greek Sans Serif 486, τὰ New Hellenic (ἀττικὰ), τὰ Times New Roman³, βλέπε εἰκ. ??). Κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς γραμματοσειρὲς εἶναι ἓνα ἔργο τέχνης· χῶρια ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μεγαλώσαμε με αὐτὲς καὶ τὸ μάτι μας τὶς ἔχει συνηθίσει.

Ἀλλὰ δὲν φτάνει νὰ ἀγοράσῃ κανεὶς τὶς γραμματοσειρὲς γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ τὶς χρησιμοποιήσῃ ἀμέσως⁴. Χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ δουλειά.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅσο ἀπίστευτο κι ἂν φαίνεται, οἱ γραμματοσειρὲς αὐτὲς δὲν εἶχαν καθόλου ρυθμίσεις ἀποστάσεων μεταξὺ τῶν γραμμάτων (kerning pairs). Ἐπρεπε, λοιπὸν, νὰ περάσουν πρῶτα ἀπὸ ὅλες τὶς

3. Τὰ γνήσια, καὶ ὄχι ἡ ἀπομίμησή τους, ποὺ ἔκανε ἡ ἴδια ἡ Monotype γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς Microsoft, βλέπε εἰκ. ??.

4. Ἡ τυπογραφία, δόξα τῷ Θεῷ, δὲν εἶναι plug-and-play, ὅπως τὴν παρουσιάζουν οἱ πολυεθνικὲς ποὺ λέγαμε...

Monotype Greek 90, 91, 92

Ὅποιος βιάζεται σκοντάφτει.
Τὸ γοργὸν καὶ χάριν ἔχει.
Οὐκ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ.

Monotype New Hellenic (ἀττικά)

Κέλομαί σε Γογγύλα, πέφανθι λάβοισα μάνδυν.

Monotype Porson

Δαρείου καὶ Παρυσάτιδος γίνονται παῖδες δύο.

Monotype Greek Sans Serif 486

Τὸν νυμφῶνά Σου βλέπω, Σωτήρ μου, κεκοσμημένον.

Monotype Greek Times New Roman

Ὑποταχτήκαμε καὶ βρήκαμε τὴ στάχτη.
Ὅταν ἄρχισα νὰ μεγαλώνω μὲ βασάνιζαν τὰ δέντρα.
Γιὰ ἓνα πουκάμισο ἀδειανὸ γιὰ μιὰν Ἑλένη.
Ὅπου καὶ νὰ ταξιδέψω ἢ Ἑλλάδα μὲ πληγώνει.

Εἰκόνα 3: Δείγματα τῶν σημαντικότερων γραμματοσειρῶν τῆς Monotype.

γνωστὲς διαδικασίες καὶ τὰ γνωστὰ τέστ, ὥστε νὰ μποῦν τὰ γράμματα σὲ σωστὴ ἀπόσταση μεταξὺ τους.

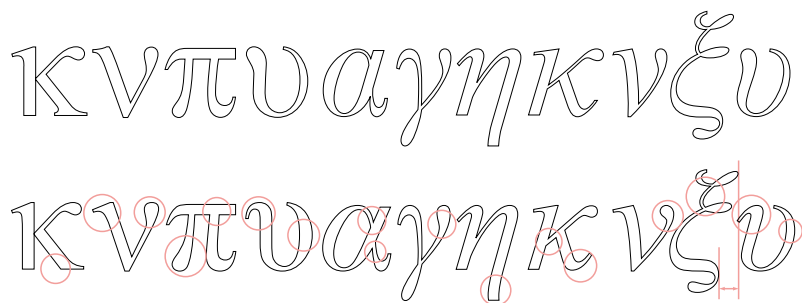
Αὐτὸ ἰσχύει ἀκόμα πιὸ πολὺ γιὰ τὶς ἀποστάσεις μεταξὺ τόνων, πνευμάτων καὶ κεφαλαίων γραμμάτων ποὺ ἦταν τελείως λάθος.

Μερικοὶ τόνοι ἔπρεπε νὰ ξανασχεδιαθοῦν (ὡς γνωστόν, τὸ πλᾶτος τῶν τόνων, καὶ προπαντὸς τῆς περισπωμένης, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ γράμμα πάνω στὸ ὁποῖο βρίσκονται· ἡ περισπωμένη τοῦ ἰῶτα πρέπει νὰ εἶναι αἰσθητὰ μικρότερη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ἄλφα ἢ τοῦ ὠμέγα).

Οἱ κεραῖες ἔπρεπε νὰ σχεδιαθοῦν: ρ α'. Ἐπίσης ἔλειπε ἡ προσγεγραμμένη, ποὺ κανονικὰ εἶναι ἓνα μικρὸ κεφαλαῖο ἰῶτα, καὶ ὅχι ἀπλῶς μιὰ ξεκάρφητη ὑπογεγραμμένη: ΔΟΞΑ ΤΩι ΘΕΩι.

Ὅρισμένοι χαρακτῆρες ἔλειπαν:

- ὅσο ἀπίστευτο κι ἂν φαίνεται, τὰ κεφαλαῖα ἰῶτα καὶ ὕψιλον μὲ διαλυτικά·
- τὸ πεζὸ στρογγυλὸ κόππα ρ καὶ τὰ κεφαλαῖα στίγμα Γ, δίγαμμα F, στρογγυλὸ κόππα Ϙ καὶ σαμπῖ Δ·
- τὰ βραχέα φωνήεντα μὲ περισπωμένη Ἓ Ἓ ὦ ὦ ὦ (δὲν πρόκειται γιὰ ὀρθογραφικὸ λάθος· τὰ γράμματα αὐτὰ ὄντως χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν στοιχειοθεσία ἀττικῶν ἐπιγραφῶν: ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ συχνὰ τὰ βραχέα φωνήεντα ε καὶ ο ἀντικαθιστοῦσαν τὰ μακρὰ η καὶ ω)·

Εικόνα 4: Κάποιες διαφορές ανάμεσα στα γνήσια Monotype Greek Times New Roman (πάνω) και την όμώνυμη (πιο χοντροκομμένη) γραμματοσειρά που περιέχεται στις τελευταίες εκδόσεις των Windows (κάτω).

— τὰ ἀνάποδα ἰῶτα καὶ ὕψιλον μὲ ὕφεν (στήν περίπτωση τῶν πεζῶν, τὸ ὕφεν ἀντικαθιστᾷ περισπωμένη) : ϊ ἶ ϋ ὕ· οἱ χαρακτηῖρες αὗτοὶ χρησιμοποιήθηκαν πολὺ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19^{ου} αἰῶνα γιὰ νὰ ἀναπαραστήσουν αὐτὸ ποὺ σήμερα ὀνομάζουμε *καταχρηστικούς διφθόγγους*· γιὰ παράδειγμα, στήν εἰκ. ?? βλέπουμε ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ γνωστὴ Γκόλφω, *δραῖμα εἰδυλλιακὸν εἰς πρᾶξις πέντε*, τοῦ Σπ. Περесиᾶδου, Ἀθήνα 1907, Ἑκδ. Οἶκος Γεωργίου Δ. Φέξη, ὅπου χρησιμοποιοῦνται αὗτοὶ οἱ χαρακτηῖρες.

Ἐπίσης ἔλειπαν ὅλοι οἱ συνδυασμοὶ γραμμάτων/τόνων/πνευμάτων μὲ τὰ σύμβολα τῆς μακρᾶς καὶ βραχείας συλλαβῆς, ὅπως στὸ παρακάτω παράδειγμα⁵:

Ἄνδρᾱ μοὶ ἔννεπε Μοῦσᾶ πόλῡτροπὸν ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη ἔπει Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε·

Τὰ σύμβολα αὐτὰ εἶναι πολὺ χρήσιμα σὲ κριτικές ἐκδόσεις ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἢ σὲ γραμματικές. Καὶ ὅπως τὰ σύμβολα αὐτὰ μπαίνουν ἀνάμεσα στὸ γράμμα καὶ στὸν τόνο (ἢ πνεῦμα), τὰ γράμματα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ σχεδιασθοῦν εἰδικά: μεταξὺ ἄλλων ἔπρεπε νὰ μικρύνουν οἱ τόνοι καὶ τὰ σύμβολα αὐτά, γιὰ νὰ χωρέσουν πάνω ἀπὸ τὸ γράμμα χωρὶς νὰ χρειασθεῖ νὰ ἀλλάξουμε τὸ διάστιχο.

Ἀφοῦ οἱ γραμματοσειρές αὐτὲς τελειοποιήθηκαν (ἢ τουλάχιστον ἔφτασαν σὲ ἕνα ἱκανοποιητικὸ ἐπίπεδο, γιὰτὶ ὡς γνωστόν: *ars longa, vita brevis*) περνᾶμε στὴ δεύτερη φάση: τὴ δημιουργία ὀρισμένων ἄλλων γραμματοσειρῶν ποὺ νὰ συνοδεύουν τὶς πρῶτες.

Καταρχὴν ἔπρεπε νὰ σχεδιασθοῦν τὰ ΚΑΠΙΤΑΛΑΚΙΑ (small capitals). Οἱ τυποκτόνες Apple, Microsoft, Quark μᾶς βομβαρδίζουν καθημερινὰ μὲ ψεύτικα καπιταλάκια δηλαδὴ ἀπλῶς κανονικὰ κεφαλαῖα σὲ μικρότερο μέγεθος· τὰ πραγματικὰ καπιταλάκια εἶναι σχεδιασμένα εἰδικὰ καὶ τὰ πάχη τῶν γραμμῶν τους ἑναρμονίζονται μὲ τὰ πάχη τῶν κανονικῶν γραμμάτων (τὰ ψεύτικα καπιταλάκια εἶναι πιὸ λεπτά, βλέπε εἰκ. ??).

Τὰ καπιταλάκια χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν στοιχειοθεσία ὀνομάτων, ὅταν ὑπάρχει βιβλιογραφία, ἀλλὰ καὶ συχνὰ γιὰ τὴν πρώτη ἀράδα ἐνὸς

5. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι στὴν ποίηση μιὰ συλλαβὴ μπορεῖ νὰ εἶναι μακρὰ ἀκόμα καὶ ἂν τὸ φωνῆεν εἶναι βραχύ· λόγου χάρη στὴ λέξη «ἔπερσε» τοῦ παραδείγματος, ἡ δεύτερη συλλαβὴ εἶναι μακρὰ, γιὰτὶ μετὰ τὸ ἔψιλον ἀκολουθοῦν δύο σύμφωνα.

ΣΚΗΝΗ Θ'

Θανατούλας, Γιωργούλας, χορός ἐκ ποιμένων καὶ οἱ ἄνω

ΘΑΝΑΣΟΥΛΑΣ (Εξωθεν)

Ὦς τώρα ποῦ δὲ ᾔσθηθε ἡ Γκόλφω, κάτι τρέχει.

[Ἐσερχόμενος]

Κάτι κακὸ θὰ γίνηκε.

[Ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ Τάσου καὶ τῆς Γκόλφως ἐπαφίνει κραυγὴν φρίκης καὶ
ρίπτων τὴν ποιμενικὴν του ράβδον σπεύδει πρὸς τὸν Τάσον]

Παιδί μου ! Τάσο !! Τάσο !!

ΤΑΣΟΣ (Εκπνέων)

Πατέρα μου, συγχώρα μας... Ἡ Γκόλφω ᾠφραμακώθη...

Κι' ἐγὼ μονάχος ᾠφάγηκα... Ἔνα ν' ἀνοῖχτε τάφο...

Καὶ νὰ μᾶς θάψτε ᾠ...γκα...λιᾠ...

[Ἐκπνέει]

ΘΑΝΑΣΟΥΛΑΣ (Μετ σπαραγμο)

Παιδί μου ! Τάσο !! Γκόλφω !!

[Ἐγειρόμενος καὶ μετὰ γοερᾶς φωνῆς]

Τὶ σοῦφταιξα, Θεέ ! Γιατί μὲ τέτοιο ἀστροπελέκι, μεσ' στὰ βαθεῖᾠ
μου γέρατα, μοῦ ξέσχισες τὰ σπλάγχνα ;

[Ἐκρήγνυται εἰς λυγμούς]

ΣΚΗΝΗ Ι'

Ἀστέρω καὶ οἱ ἄνω

ΑΣΤΕΡᾠ (Εσερχομένη)

Ποῦ εἶν' ἡ Γκόλφω μου ;

[Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς Γκόλφως καὶ τοῦ Τάσου μένει ὡς ἀπὸ κεραυνοῦ βληθεῖσα]

Νεκρή !!!

ΘΑΝΑΣΟΥΛΑΣ

Στὴν ἀγκαλιᾠ τοῦ γυῖοῦ μου.

Ὁ κόσμος τοὺς ἐχώρισε, μὰ ᾠμίξανε στὸ μνημα !

(Καταπετάννυται ἀλαῖᾠ)

ΤΕΛΟΣ

Εἰκόνα 5: Παράδειγμα χρήσης τοῦ χαρακτήρα 1 σὲ ἔκδοση τοῦ 1907.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ; ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ;

Εικόνα 6: Πάνω: αληθινά (ειδικά σχεδιασμένα) καπιταλάκια. Κάτω: ψεύτικα καπιταλάκια (κεφαλαῖα σὲ σμίκρυνση).

κεφαλαίου. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση εἶναι ἀκόμη πιὸ σημαντικά, γιατί εἶναι ἡ πρώτη ἐντύπωση ποὺ παίρνουμε ἀπὸ τὸ βιβλίο. Εἶναι ἐπίσης σημαντικά γιὰ ἱστορικούς λόγους: ἂν πάρουμε π.χ. γαλλικὰ βιβλία τοῦ 17^{ου} ἢ 18^{ου} αἰῶνα, οἱ μόνοι χαρακτῆρες ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἶναι ὀρθία, πλάγια (*italiques*) καὶ καπιταλάκια. Ὁ Γκάραμοντ, λόγου χάρι, μόνο αὐτοὺς τοὺς τύπους εἶχε σχεδιάσει (γραμματοσειρὲς τοῦ τύπου "Garamond Bold" εἶναι καθαρὰ ἐπινοήσεις τοῦ αἰῶνα μας...).

Ἐπίσης, τὰ στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καπιταλάκια, εἶναι αὐτὰ ποὺ ἔχουν ἄλλο σῶμα (μέγεθος) ἀπὸ τὸ κανονικὸ σῶμα τοῦ κειμένου: παραδείγματος χάριν οἱ χαρακτῆρες ποὺ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὶς ὑποσημειώσεις, τὰ «φιλά γράμματα», τοὺς τίτλους κλπ. Τὰ μικρότερα σώματα πρέπει νὰ εἶναι πιὸ πλατιά, οἱ λεπτές γραμμές τους πρέπει νὰ μοιάσουν πιὸ πολὺ πρὸς τὶς παχειές, οἱ τόνοι πρέπει νὰ εἶναι πιὸ ξεκάθαροι (πιὸ μεγάλοι καὶ πιὸ ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὰ γράμματα): ἐν ὀλίγοις, πρέπει νὰ εἶναι φτιαγμένα γιὰ νὰ διαβάζονται τὸ ἴδιο ἄνετα, παρ' ὅλο τὸ μικρότερο μέγεθός τους. Τὰ μεγάλα γράμματα πάλι πρέπει νὰ εἶναι πιὸ στενά, καὶ οἱ λεπτές γραμμές τους πιὸ λεπτές σὲ σχέση μὲ τὶς χοντρές, ἀπ' ὅ,τι τὰ γράμματα κανονικοῦ σώματος.

Τὴν εἰρωνεία λοιπὸν ὅταν ἡ Adobe παρουσίασε τὸ σύστημα γραμματοσειρῶν PostScript (καὶ λίγο ἀργότερα οἱ Apple καὶ Microsoft τὴν τεχνολογία TrueType) διατυμπανίζοντας ὅτι «τώρα ἐπιτέλους ὁ χρήστης μπορεῖ νὰ στοιχειοθετήσῃ τὴν ἴδια γραμματοσειρὰ σὲ ὅποιοδήποτε μέγεθος». Αὐτὸ ποὺ ἀποσιωπήθηκε, ὅμως, εἶναι ὅτι ναι μὲν οἱ χαρακτῆρες μεγενθύνονται σὲ ὅποιοδήποτε μέγεθος ἀλλὰ κρατώντας πάντα τὸ ἴδιο σχέδιο γραμμάτων! Τὰ ἀποτελέσματα εἶναι καταστροφικά. Ἡ ἴδια ἡ Adobe προσπάθησε ἀργότερα νὰ σώσῃ λίγο τὴν κατάσταση προτείνοντας τὶς γραμματοσειρὲς Multiple Masters (οἱ Apple καὶ Microsoft ἀκολούθησαν μὲ τὴν ἀντίστοιχη τεχνολογία TrueType GX), ἀλλὰ αὐτὲς μέχρι στιγμῆς δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι κατέκτησαν τὴν ἀγορά. Καὶ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὸ πρόβλημα αὐτὸ τῆς ὀπτικῆς διόρθωσης (*optical correction*) δὲν ἦταν γνωστό... Ὁ Κνούθ ἔφτιαξε ὀπτικὰ διορθωμένους χαρακτῆρες κιόλας τὸ 1976, ἐνῶ τὸ PostScript βγήκε τὸ 1985 καὶ τὸ TrueType τὸ 1991.

Στὴν εἰκ. ?? βλέπουμε χαρακτῆρες 5, 7, 10, 12 καὶ 17 στιγμῶν σὲ διαφορετικὲς μεγεθύνσεις, ἔτσι ὥστε τὸ ὕψος τῶν χαρακτήρων νὰ εἶναι

Une fille difficile Une fille difficile Une fille difficile Une fille difficile Une fille difficile

Εικόνα 7: Σύγκριση σχεδίου χαρακτήρων 5 (πάνω), 7, 10, 12 και 17 (κάτω) στιγμιών. Προσέξτε ότι στις 5 στιγμές, τὰ συμπλέγματα fi και ffi διασπώνται.

τὸ ἴδιο καὶ νὰ μποροῦμε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ συγκρίνουμε τὸ σχέδιο τοῦ γράμματος. Ἡ γραμματοσειρὰ πὺν διαλέξαμε εἶναι ἡ Computer Modern Roman τοῦ «πρώτου διδάξαντος» Ντόναλντ Κνούθ.

στοιχειοθεσία καὶ σελιδοποίηση

Ἀφοῦ μιλήσαμε γιὰ τοὺς χαρακτήρες, ἄς δοῦμε τώρα τί χρειάστηκε νὰ γίνῃ γιὰ τὴ στοιχειοθεσία τους. Συναντήσαμε κιόλας τὸ φαινόμενο τοῦ ἀρχικοῦ καὶ μεσαίου/τελικοῦ βῆτα. Καὶ ἄλλοι χαρακτήρες ἔχουν ἐναλλακτικὲς μορφές: τὸ θῆτα μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνοικτὸ ἢ κλειστὸ, τὸ ἴδιο καὶ τὸ φί. Αὐτὲς οἱ παραλλαγές συχνὰ χρησιμοποιοῦνται μὲ διαφορετικὴ σημασία, ὅταν τὰ γράμματα αὐτὰ εἶναι σύμβολα μαθηματικῶν ἐξισώσεων (προπαντὸς στὴ φυσικὴ καὶ μηχανικὴ).

Τὸ Ὠμέγα μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ καθορίσουμε «κανόνες συμπεριφορᾶς», πῶς δηλαδὴ ἓνας δεδομένος χαρακτήρας ἀλλάζει, ὅταν βρίσκεται κοντὰ σὲ κάποιους ἄλλους χαρακτήρες, σ' ἓνα συγκεκριμένο πλαίσιο. Ἔτσι τὸ βῆτα αὐτόματα παίρνει τὴν ἀρχικὴ του μορφή ὅταν βρίσκεται στὴν ἀρχὴ μιᾶς λέξης. Μποροῦμε ἀνὰ πᾶσα στιγμή νὰ ὀρίσουμε τέτοιους κανόνες γιὰ τὸ θῆτα καὶ τὸ φί, ἀν αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο· καὶ ὄντως ὑπάρχουν κείμενα τοῦ Μποντόνι, ὅπου τὸ ἀνοικτὸ θῆτα χρησιμοποιεῖται σὰν ἀρχικὸ καὶ τὸ κλειστὸ σὰν μεσαῖο καὶ τελικὸ.

Μὲ τοὺς ἴδιους αὐτοματισμούς τὸ Ὠμέγα χειρίζεται καὶ τὴν στίξη. Στὴ Γαλλία ἡ διαστημάτωση τῆς στίξης εἶναι ἀπὸ τὰ σημαντικότερα τυπογραφικὰ προβλήματα: γιὰ παράδειγμα, πρὶν τὸ θαυμαστικὸ βάζουμε «διάστημα λεπτὸ»⁶, ἐνῶ πρὶν τὴ διπλὴ τελεία, ἓνα «κανονικὸ διάστημα λέξης»· ὅχι μόνο αὐτὰ τὰ δύο εἶναι διαφορετικοῦ πλάτους, ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτο εἶναι πάντα σταθερό, ἐνῶ τὸ δεύτερο εἶναι μεταβλητὸ καὶ ἐξαρθᾶται ἀπὸ τὴ γενικὴ διαστημάτωση τῆς ἀράδας· ἐπίσης δὲν μποροῦμε νὰ κόψουμε ἀράδα πρὶν ἀπὸ ὀρισμένα σημεῖα στίξης κ.ο.κ. Αὐτοὶ οἱ κανόνες, βέβαια, τηροῦνται αὐτόματα ἀπὸ τὸ Ὠμέγα, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ξέρεῖ ἀνὰ πᾶσα στιγμή σὲ ποιά γλῶσσα στοιχειοθετοῦμε⁷, ἀφοῦ σὲ κάθε περίπτωση οἱ κανόνες εἶναι διαφορετικοί.

6. Στὰ γαλλικά: *espace fine*· ἄς μὴν ἐπαναστατήσουν οἱ γαλλομαθεῖς ἀναγνώστες: ἡ λέξη *espace* (διάστημα) εἶναι ἀρσενικὴ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τυπογραφία!

7. Καμιά φορὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γλῶσσα, παίζει ρόλο καὶ ἡ γεωγραφία: οἱ Βέλγοι καὶ Καναδοὶ δὲν στοιχειοθετοῦν τὰ γαλλικά μὲ τὸν ἴδιο τρόπο[¶] τοὺς Γάλλους...

“Όσο για τὰ Ἑλληνικά, μὴ ἔχοντας βρεῖ πηγές, ἔπρεπε νὰ μελετήσω μόνος μου βιβλία διαφόρων ἐποχῶν. Παρ’ ὅλες τὶς μικροδιαφορές κατέληξα στὸ συμπέρασμα, ὅτι γιὰ τὰ ἀπλᾶ στοιχεῖα βάζουμε 1-1,5 στιγμὴ πρὶν τῇ διπλῇ τελεῖα, 2 στιγμὲς πρὶν τὸ ἐρωτηματικό, 2,5-3 στιγμὲς πρὶν τὸ θαυμαστικό, καὶ καθόλου διάστημα πρὶν τὰ ἄλλα σημεῖα στίξης. Ἄλλη μιὰ φορά τὸ Ὠμέγα ἐφαρμόζει αὐτοὺς τοὺς κανόνες αὐτόματα.

Στὰ Ἑλληνικά χρησιμοποιοῦμε συχνὰ τὴ διαστημάτωση τῶν γραμμάτων (ἢ μικροδιαστημάτωση) γιὰ νὰ δώσουμε ἔμφαση. Κι αὐτὸ γίνεται αὐτόματα ἀπὸ τὸ Ὠμέγα (ἢ δυσκολία ἔγκειται στὸ ὅτι βάζουμε διαστήματα μόνον ἀνάμεσα στὰ γράμματα, καὶ ὄχι ἀνάμεσα σὲ γράμματα καὶ σημεῖα στίξης). Πρέπει, ὅμως, νὰ σημειώσω ἐδῶ (τὸ παράπονο μὲ πνίγει) ὅτι μιλάω ἀποκλειστικά καὶ μόνον γιὰ τὴ σταθερὴ διαστημάτωση γιὰ λόγους ἔμφασης, καὶ ὄχι γιὰ τὶς μεθόδους κάποιων ἄλλων λογισμικῶν, πού, μὴ ξέροντας νὰ κόψουν τὶς λέξεις, τὶς ἀπλώνουν μέχρι τὸ τέλος τῆς ἀράδας σὰν ἀκορντεόν... Ἡ συνήθεια αὐτὴ (letterspacing) εἶναι δεῖγμα τόσο κακῆς τυπογραφίας πού ὁ μέγας τυπογράφος καὶ σχεδιαστὴς χαρακτήρων Γκούντυ ἔλεγε ὅτι : «ὅποιος βάζει διαστήματα ἀνάμεσα στὰ γράμματα θὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ κλέψει πρόβατα».

Καὶ ἀφοῦ μιλάμε γιὰ διαστήματα, ἂς δοῦμε πῶς τὸ Ὠμέγα κόβει ἓνα κείμενο σὲ ἀράδες. Πρῶτα ἀπ’ ὅλα, ὅπως θὰ τὸ ἔχει καταλάβει ὁ ἀναγνώστης, τὸ Ὠμέγα ἔχει δικό του σύστημα συλλαβισμού, τοῦ ὁποῦ τοὺς κανόνες καθορίζει ὁ χρήστης. Οἱ κανόνες αὐτοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι γενικοὶ (τοῦ τύπου «κόβουμε ἀνάμεσα σὲ δύο ἴδια σύμφωνα») ἢ νὰ βασίζονται σὲ συγκεκριμένες λέξεις ἢ τμήματα λέξεων, ἐξαιρέσεις, ἐξαιρέσεις ἐξαιρέσεων κλπ. Τὸ 1989 κιόλας εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ γράψω τοὺς κανόνες συλλαβισμού τῆς δημοτικῆς γιὰ τὸ ΤΕΧ· ἀργότερα ἔγραψα τοὺς ἀντίστοιχους κανόνες τῆς καθαρεύουσας καὶ τῆς ἀρχαίας. Τὸ βασικὸ πρόβλημα εἶναι οἱ σύνθετες λέξεις: τὸ πρόγραμμα πρέπει νὰ ξέρει ὅτι π.χ. ἡ λέξη *ἐπανένταξη* εἶναι σύνθετη καὶ συλλαβίζεται *ἐπ-αν-έν-τα-ξη* (ἐνῶ στὴ δημοτικὴ θὰ συλλαβίζαμε καθαρὰ φωνητικὰ *ἐ-πα-νέν-τα-ξη*). Συμβουλευόμενος ἓνα λεξικὸ ἀρχαίων ἔκανα λοιπὸν μιὰ βάση δεδομένων μὲ τὰ διάφορα συνθετικά καὶ τὶς ἐξαιρέσεις τους. Ἐνα παράδειγμα τέτοιας ἐξαίρεσης: γιὰ τὸν Η/Υ οἱ λέξεις *ἐνίστε* καὶ *ἐνίημι* ἀρχίζουν καὶ οἱ δύο ἀπὸ *ἐνί-*· συλλαβίζουμε ὅμως *ἐνί-στε* ἀπὸ τὸ *ἐνι* καὶ *στε*, ἀλλὰ *ἐν-ίημι* ἀπὸ τὸ *ἐν* καὶ *ίημι*. Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὴν τὴ βάση δεδομένων ἔγραψα τοὺς ἀλγόριθμους συλλαβισμού τοῦ Ὠμέγα. Φυσικά καὶ ἡ βάση καὶ οἱ ἀλγόριθμοι πού ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτήν, ἀνανεώνονται συνεχῶς, ἀφοῦ συνέχεια παρουσιάζονται καινούργια συνθετικά καὶ καινούργιες ἐξαιρέσεις· ἔτσι, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, τὸ σύστημα τελειοποιεῖται.

Ένα ενδιαφέρον πρόβλημα, που χρειάστηκε να επιλύσω, ήταν αυτό του συλλαβισμού των $\ddot{\iota}$ και $\ddot{u}$. Ως γνωστόν, ήταν μία λέξη κόβεται μπροστά από αυτά τα γράμματα, τα διαλυτικά είναι πλέον άχρηστα και δεν γράφονται⁸. Έτσι π.χ. η λέξη *παιδάκι* μπορεί να κοπεί *πα-ιδάκι* ή *παϊ-δάκι*. Κι αυτό γίνεται αυτόματα από το Ώμέγα.

Φυσικά παρόμοιες εργασίες έχουν γίνει και για τις άλλες γλώσσες⁹ και έτσι το Ώμέγα μπορεί να συλλαβίσει ανά πᾶσα στιγμή οποιαδήποτε λέξη οποιασδήποτε γλώσσας ή διαλέκτου, σύμφωνα με τους εκάστοτε κανόνες.

Αλλά για να κοπεί ένα κείμενο σε άράδες δεν φτάνει ο συλλαβισμός. Πρέπει να βρεθούν και τα σωστά διαστήματα. Τί κάνουν τα άλλα λογισμικά; Βρίσκουν τα ιδανικότερα διαστήματα για μια δεδομένη άράδα, και μετά προχωρούν στην επόμενη. Με αποτέλεσμα να έχουμε άράδες ανομοιογενείς, και ενώ άλλες είναι τέλειες, άλλες πάλι είναι πολύ άσχημες.

Τὰ λογισμικά αυτά αγνοούν ότι ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του τυπωμένου βιβλίου, είναι το «τυπογραφικό γκρίν», δηλαδή το μείγμα μαύρου (το μελάνι) και άσπρου (το χαρτί) που βλέπουμε από μακριά ή όταν θολώσουμε τα μάτια μας. Αν τα διαστήματα των άράδων δεν είναι ομοιόμορφα από μία άράδα στην άλλη, τότε αυτό το γκρίν έχει τρύπες και αυξομειώσεις. Ο τρόπος που το Ώμέγα κόβει τις παραγράφους σε άράδες βελτιστοποιεί αυτό ακριβώς το τυπογραφικό γκρίν, και θα δοῦμε γιατί.

Πρώτα απ' όλα το Ώμέγα παίρνει μία ολόκληρη παράγραφο (όσο μεγάλη κι αν είναι) και κυττάει ποιά είναι τα ιδανικά κοψίματα σε συνολικό επίπεδο, δηλαδή για όλες τις άράδες μαζί. Οι υπολογισμοί γίνονται ως εξής: κάθε γραμματοσειρά έχει αυτό που ονομάζουμε το «ιδανικό διάστημα», δηλαδή το διάστημα που θα βάζαμε ανάμεσα σε λέξεις στοιχειοθετημένες με αυτήν τη γραμματοσειρά, εάν δεν είχαμε να κάνουμε περασιά τις άράδες. Έστω Δ αυτό το ιδανικό διάστημα. Άς πάρουμε τώρα μία παράγραφο με ν διαστήματα, και όλους τους δυνατούς συνδυασμούς κοπής αυτής της παραγράφου σε άράδες, με ή χωρίς συλλαβισμό. Μπορεί να μᾶς φαίνονται υπερβολικά πολλοί αυτοί οι συνδυασμοί, αλλά ο υπολογισμός τους από τον H/Y γίνεται σε κλάσματα δευτερολέπτου. Έστω ένας τέτοιος συνδυασμός. Άς ονομάσουμε $\delta_1, \dots, \delta_\nu$ τα διαστήματα αυτού του συνδυασμού. Ονομάζουμε «ατελειότητα» (badness) του συνδυασμού το μέγεθος

$$\sum_{i=1}^{\nu} (\Delta - \delta_i)^2$$

δηλαδή το άθροισμα των τετραγώνων των παρεκκλίσεων των διαστημάτων από το ιδανικό διάστημα. Απ' όλους τους συνδυασμούς, αυτός που τελικά επιλέγει το πρόγραμμα, είναι αυτός με την ελάχιστη ατελειότητα. Δύο πράγματα είναι σημαντικά εδώ: πρώτον το γεγονός ότι οι υπολογισμοί βασίζονται σε όλες τις άράδες της παραγράφου ταυτόχρονα, και δεύτερον ότι *τετραγωνίζουμε* και ἄρα αυτό που μετράει δεν είναι τόσο η ίδια ή παρέκκλιση ὅσο η σταθερότητα των παρεκκλίσεων: αν το πρόγραμμα χρειαστεί να επιλέξει ανάμεσα σε «πολλές

8. Στά γερμανικά συναντάμε ένα παρόμοιο άκόμα πιο ενδιαφέρον φαινόμενο: γράμματα αλλάζουν (το ρήμα drucken κόβεται druk-ken) ή επιπλέον γράμματα εμφανίζονται (ή σύνθετη λέξη Schiffahrt κόβεται Schiff-fahrt).

9. Το ξέρατε ότι οι Αμερικανοί συλλαβίζουν ριζικά διαφορετικά από τους Βρεττανούς;

μικρές παρεκκλίσεις» ή «μία μεγάλη παρέκκλιση και οι υπόλοιπες μη-δέν», μπορεί κάλλιστα να επιλέξει το πρώτο. Άλλωστε το τυπογραφικό γκρί είναι μέγεθος επιφανείας (μήκος στο τετράγωνο).

Με παρόμοιες μεθόδους γίνεται και η σελιδοποίηση: πολύπλοκοι υπολογισμοί δίνουν το ιδανικό αποτέλεσμα. Συχνά το πρόγραμμα παίρνει πρωτοδουλίες, όπως θα τις έπαιρνε ένας τυπογράφος. Π.χ. το Ώμέγα θα διάλεξει μόνο του που θα μπούν τα σχήματα ενός κειμένου, σύμφωνα με τις προδιαγραφές που τοῦ ἔχουν δοθεῖ.

Και φυσικά, το Ώμέγα θα σχηματίσει μόνο του, αν χρειασθεῖ, τὸν πίνακα περιεχομένων, τὸ εὔρετήριο, τὶς βιβλιογραφικὲς παραπομπὲς κλπ. και θα τὰ ἀνανεώνει μετὰ ἀπὸ κάθε ἀλλαγὴ ἢ διόρθωση τοῦ κειμένου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στοιχειοθεσίᾳ και τὴ σελιδοποίησιν, ἓνα ἄλλο ἔργα-λεῖο μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ χρήσιμο στὴ δακτυλογράφηση κειμένων: ὁ ὀρθογραφικὸς διορθωτὴς. Ὑπάρχουν ἐμπορικὸι ὀρθογραφικοὶ διορθωτὲς καθαρῶν και ἀρχαίων σὲ πολυτονικὸ σύστημα; Τὸ ἀγνοῶ. Ἀλλὰ και νὰ ὑπῆρχαν, σίγουρα θὰ ἦταν ἀνίκανοι νὰ ξεχωρίσουν τὸ κείμενο ἀπὸ τὶς ἐντολὲς που μᾶς ἐπιβάλλει ἡ γλώσσα προγραμματισμοῦ τοῦ Ώμέγα.

Ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ σωτηρία ἔρχεται ἀπὸ τὰ κοινόχρηστα προγράμματα: ὑπάρχουν κοινόχρηστοι ὀρθογραφικοὶ διορθωτὲς, ὅπου ὁ χρήστης μόνος του καθορίζει ἓνα σύνολο λέξεων, που θὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση τῆς διόρθωσης. Ὅσο πιὸ μεγάλο και πιὸ πλήρες αὐτὸ τὸ σύνολο λέξεων τόσο πιὸ ἀποτελεσματικὴ ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἡ διόρθωση. Καὶ δόξα τῷ Θεῷ, δὲν λείπουν οἱ πηγὲς γιὰ μεγάλα, τεράστια, σύνολα λέξεων: τὸ CD-ROM *Thesaurus Linguae Graecae* περιέχει ὅλα τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, τὸ *Μεῖζον Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας* τοῦ Τεγοπούλου-Φυτράκη κυκλοφορεῖ ἐπίσης σὲ CD-ROM, κλπ.

Βέβαια, ἡ διόρθωση αὐτὴ εἶναι ἀπλοϊκὴ: ἂν μία λέξη ὑπάρχει μέσα στὴ βάση δεδομένων με τὴν ἴδια ἀκριβῶς ὀρθογραφία και τονισμό, τότε τὴν ἀνακηρύσσουμε σωστὴ και προχωροῦμε στὴν ἐπόμενη. Μιὰ συντακτικὴ ἀνάλυση, και ἀκόμα καλύτερα μιὰ σημασιολογικὴ ἀνάλυση, θὰ ἦταν πολὺ πιὸ ἀποτελεσματικὴ: ὑπάρχει ἀκόμα δουλειὰ νὰ γίνει, και ἴσως τὰ κατὰλληλα ἐργαλεῖα και οἱ ἀπαραίτητες πληροφορίες νὰ ὑπάρχουν κιόλας σὲ κάποια μηχανὴ τοῦ Διαδικτύου...

ἐναρμόνιση διαφόρων γραφῶν

Ἐνα ἀπὸ τὰ παλαιὰ προβλήματα τῆς τυπογραφίας εἶναι ἡ στοιχειοθεσίᾳ κειμένων που νὰ περιέχουν διάφορες γραφές. Συνήθως τὸ πρόβλημα αὐτὸ τίθεται γιὰ δύο γραφές (ἐκ τῶν ὁποίων ἡ δεύτερη συχνὰ εἶναι ἡ λατινικὴ). Ἀλλὰ με τὴν συνεχὴ διεθνοποίηση τῶν πληροφοριῶν μπορεῖ κανεὶς κάλλιστα νὰ φαντασθεῖ κείμενα με τρεῖς ἢ περισσότερες γραφές.

Ὑπάρχουν δύο μέθοδοι ἐναρμόνισης τῶν γραφῶν: ἡ *ἐνοποιητικὴ* και ἡ *διαφοροποιητικὴ* μέθοδος. Στὴν πρώτη περίπτωση θέτουμε σὰν ἀρχὴ ὅτι «οἱ γραφὲς πρέπει νὰ μοιάζουν ὅσο γίνεται μετὰξὺ τους, γιὰ νὰ εἶναι πιὸ ὁμοιόμορφο τὸ κείμενο». Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι ἰδανικὴ γιὰ περιπτώσεις ὅπου ὁ ἀναγνώστης εἶναι (ἢ θεωρεῖται) ἱκανὸς νὰ διαβάσει τὰ ἀποσπάσματα τῆς δεύτερης γραφῆς χωρὶς νὰ ἐλαττωθεῖ ἡ ταχύτητα

Διαφοροποιητική μέθοδος έναρμόνισης. Λίγα γαλλικά: un peu de français dans une police Didot, μετὰ λίγα ρωσικά: Все шрифты классифицируются по группам, καὶ ἀπὸ τὶς μὴ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες λίγα ἄρμενικά: Գրչութիւն Ասորի, λίγα γεωργιανά: Թեյրեղյան սեռը, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς...

Ἐνοποιητική μέθοδος έναρμόνισης. Λίγα γαλλικά: un peu de français dans la même police Times, μετὰ λίγα ρωσικά: Все шрифты классифицируются по группам, καὶ ἀπὸ τὶς μὴ εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες λίγα ἄρμενικά: Գրչութիւն Ասորի, λίγα γεωργιανά: Թեյրեղյան սեռը, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς...

Εἰκόνα 8: Οἱ δύο μέθοδοι έναρμόνισης

ἀνάγνωσης. Ἐνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι αὐτὸ τῶν λογοτύπων: αὕτῃ ἡ φράση εἶναι γραμμένη σὲ Times καὶ τὰ λατινικὰ γράμματα εἶναι έναρμονισμένα μὲ τὰ ἑλληνικά. Ἡ λέξη «Times» εἶναι ἓνα λογότυπο ποὺ συναντᾶμε συχνά· τὸ μάτι μας ἔχει συνηθίσει νὰ τὴ διαβάξει μονοκόμματα καὶ ἔτσι δὲν μᾶς καθυστερεῖ καθόλου στὴν ἀνάγνωσι.

Ἡ διαφοροποιητικὴ μέθοδος πρεσβεύει τὸ ἀντίθετο: οἱ γραφὲς πρέπει νὰ διαφέρουν μετὰ τὸν ἑαυτοῦ ὥστε τὸ μάτι νὰ βλέπει ξεκάθαρα τὰ ὅριά τους, καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει κίνδυνος σύγχυσης. Καὶ ὁ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ διαφοροποιηθοῦν οἱ γραφὲς εἶναι γιὰ κάθε γραφὴ νὰ παίρνουμε μίαν χαρακτηριστικὴ παραδοσιακὴ γραμματοσειρά, ποὺ νὰ τονίζει τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκάστοτε γραφῆς. Βέβαια, τὸ πρόβλημα τοῦ τυπογραφικοῦ γκρί παραμένει, καὶ οἱ γραμματοσειρὲς αὐτὲς παρ' ὅλες τὶς διαφορὲς τοὺς πρέπει νὰ ταιριάζουν ἀπὸ ἀποψη μεγέθους, πάχους κλπ. Ὑπάρχει δηλαδὴ μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια έναρμόνισης ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ, χωρὶς ταυτόχρονα νὰ μειωθοῦν οἱ στυλιστικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς γραφὲς.

Στὴν εἰκόνα ?? δίνουμε δύο τέτοια παραδείγματα. Διαλέξαμε γραφὲς ποὺ μποροῦν νὰ συγκριθοῦν, ἀφοῦ οἱ τυπογραφικὲς τοὺς παραδόσεις βασίζονται στὴν εὐρωπαϊκὴ τυπογραφία. Τὰ ἑλληνικὰ εἶναι γραμμένα σὲ ἀπλᾶ 90, τὰ γαλλικὰ σὲ Linotype Didot. Γιὰ τὰ ρώσικα διαλέξαμε μίαν «στεγνή», παλαιομοδίτικη γραμματοσειρά. Τὰ ἄρμενικά εἶναι γραμμένα μὲ καθαρὰ παραδοσιακὸν τρόπο· στὴ γραφὴ αὕτῃ τὰ πλάγια εἶναι τὰ κανονικὰ γράμματα, ἐνῶ ἡ ἔμφαση δηλώνεται μὲ ὀρθια γράμματα· τὰ κεφαλαῖα κατεβαίνουν κάτω ἀπὸ τὴ γραμμὴ βάσης καὶ τὰ πεζὰ εἶναι πολὺ πρὸ δυσανάλογα μὲ τὰ κεφαλαῖα ἀπ' ὅτι στὶς ἄλλες γραφὲς. Τὰ γεωργιανά εἶναι γραμμένα μὲ μίαν ἐλαφρῶς καλλιτεχνικὴ γραμματοσειρά, χαρακτηριστικὴ τῆς αἰσθητικῆς αὐτῆς τῆς γραφῆς (ἄς

σημειωθεί ότι τα γεωργιανά δεν έχουν καθόλου κεφαλαῖα). Δηλαδή τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι στοιχειοθετημένο ἔτσι ὥπως θὰ τὸ ἔκανε ἕνας παραδοσιακὸς τυπογράφος ποὺ θὰ εἶχε ἀπὸ μία γραμματοσειρὰ γιὰ κάθε γραφή, πρὶν γίνουν οἱ μεγάλες ἐνοποιητικὲς γραμματοσειρές. Στὸ παράδειγμα αὐτὸ φαίνονται καθαρὰ τὰ ὅρια κάθε γραφῆς· ταυτόχρονα, ὅμως, πρέπει νὰ παραδεχοῦμε ὅτι ἀπὸ πλευρᾶς ὁμοιομορφίας ὑπάρχουν σοβαρὲς ἐλλείψεις (καμία προσπάθεια ἐναρμόνισης τῶν παχῶν δὲν ἔχει γίνει σὲ αὐτὸ τὸ παράδειγμα).

Τὸ δεύτερο παράδειγμα εἶναι γραμμένο σὲ Τάϊμς. Κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς τὲς γραμματοσειρὲς εἶναι καὶ ἕνα «τοπικὸ Τάϊμς» (λατινικό, ἑλληνικό, κυριλλικό, ἄρμενικό, γεωργιανό). Οἱ γραφὲς ἔχουν θυσιάσει τὴν ἰδιαιτερότητά τους καὶ τὴ μαγεία τους στὸ βωμὸ τῆς ἐξομοίωσης. Ἴσως ἡ πρὶν προχωρημένη σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση νὰ εἶναι ἡ ἄρμενικὴ γραφή: τὰ παραδοσιακὰ γράμματα ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ αὐτούσιους λατινικοὺς χαρακτῆρες Τάϊμς (συχνὰ ἀναποδογυρισμένους ἢ συνδυασμένους σὲ συμπλέγματα). Ἡ μέθοδος αὐτὴ μπορεῖ νὰ μᾶς φαίνεται πειραματικὴ ἀλλὰ στὴν πραγματικότητά ἐφαρμόζεται στὴν Ἀρμενία ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια...

Βλέπουμε, λοιπὸν, ὅτι ἡ ἐναρμόνιση εἶναι καὶ αὐτὴ ἕνα μὴ ἀμελητέο πρόβλημα καὶ οἱ λύσεις, ποὺ μποροῦμε νὰ δώσουμε, ἐξαρθῶνται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου ποὺ στοιχειοθετοῦμε, καὶ πρὶν συγκεκριμένα ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀντιμετωπίσει τὲς διαφορὲς γραφές.

Πρὶν κλείσουμε τὸ κεφάλαιο περὶ ἐναρμόνισης, καὶ γιὰ νὰ γυρίσουμε στὰ Ἑλληνικά, δύο παραδείγματα κειμένων, ὅπου εἴμαστε πλέον ἀναγκασμένοι νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν ἐνοποιητικὴ μέθοδο ἐναρμόνισης:

παίω (= χτυπῶ, θ. παF-, πάFjω = παίω), πρτ. ἔπαιον, μέλλ. παίσω

*Νικάνδρῃ μ' ἀνέθεκεν Ἡκηδόλοι ἰοχαίρηι,
ρορη Δεινοδίκηο τῷ Nahsio*

Ἡ πρώτη φράση εἶναι ἀπὸ τὴ γραμματικὴ τῶν ἀρχαίων τοῦ ΟΕΔΒ. Χρησιμοποιοῦνται ταυτόχρονα ἑλληνικὰ γράμματα, ἕνα λατινικὸ κεφαλαῖο F γιὰ τὸ δίγαμμα (ἐνῶ θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ εἰδικὰ σχεδιασμένο δίγαμμα *F* καὶ ἡ λέξη νὰ τυπωθεῖ *πάFjω*) καὶ τὸ λατινικὸ *j* ποὺ παριστᾷ τὸν ἴδιο φθόγγο μὲ τὸ *i* τῆς εἰκόνας **??**. Εὐτυχῶς τὸ βιβλίο τοῦ ΟΕΔΒ εἶναι τυπωμένο σὲ Τάϊμς καὶ ἔτσι τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἱκανοποιητικό¹⁰. βλέπουμε, ὅμως, ὅτι ἡ διαφοροποιητικὴ μέθοδος δὲν θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐδῶ, τὴ στιγμὴ ποὺ γράμματα ἀπὸ δύο διαφορετικὲς γραφὲς συνυπάρχουν μέσα στὴν ἴδια λέξη.

Ἡ δεύτερη φράση εἶναι ἀπὸ ἕνα ἐγγχειρίδιο ἐπιγραφολογίας. Πρόκειται γιὰ τὴ μεταγραφή σὲ σύγχρονους τυπογραφικοὺς χαρακτῆρες μιᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ ἔκτου αἰῶνα π.Χ. Τὸ λατινικὸ *q* χρησιμοποιεῖται στὴ θέση τοῦ κόππα (ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ συγγραφέας προτίμησε ἕνα καθαρὰ λατινικὸ γράμμα ἀπὸ τὸ εἰδικὰ σχεδιασμένο κόππα *ρ* ποὺ θὰ ἔδινε τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα: *ἰοχαίρηι, ρορη Δεινοδίκηο*) καὶ τὸ λατινικὸ *h*¹¹ ποὺ παριστᾷ τὸ γράμμα αὐτὸ ποὺ ἦταν ταυτόχρονα πρόγονος τοῦ ἥτα καὶ τῆς δασείας.

10. Ἄν ἐξαίρεσουμε τὴν τυπογραφικὴ ἀθαιρεσίαν τοῦ κεφαλαίου F ἐν μέσῳ μιᾶς λέξης μὲ πεζά.

11. Τὸ ἴδιο ψευδο-ἥτα ποὺ βρίσκουμε καὶ στὸ ὄνομα τοῦ περιοδικοῦ ποὺ μᾶς φιλοξενεῖ: ΗΥΦΕΝ, ἡυφέν → ὑφέν, hyphen στὰ ἀγγλικά.

Οί δύο αυτές φράσεις έχουν ένα κοινό: τη συνειδητή χρήση λατινικών χαρακτήρων στη θέση των αντίστοιχων ελληνικών (q αντί ρ, F αντί ϕ) με όλα τα προβλήματα έναρμόνισης που προκύπτουν. Και αυτό απλώς αποδεικνύει άλλη μια φορά ότι δεν μπορούμε να αναγκάσουμε το συγγραφέα να μπει σε όρισμένα καλούπια, λόγω δήθεν τεχνικών δυσκολιών, και ούτε μπορούμε να προβλέψουμε τις ανάγκες κάθε συγγραφέα. Άλλα αντίθετα πρέπει να έχουμε στη διάθεσή μας ένα σύστημα ευέλικτο που να μπορεί ανά πάσα στιγμή να επεκταθεί για να τις καλύψει, όπως ακριβώς αυτό γινόταν και στην παραδοσιακή τυπογραφία.

συμπέρασμα

Η επεξεργασία των απαιτούμενων για να γίνει ένα βιβλίο δεδομένων, είναι μια διαδικασία σίγουρα δύσκολη και πολύπλοκη· κι αυτό, γιατί το καλὰ τυπωμένο βιβλίο είναι κάτι το πολύπλοκο και πλούσιο. Αυτό που θέλησα να περιγράψω σ' αυτό το άρθρο δεν είναι τόσο τα «έπιτεύγματά μου» όσο μάλλον μια νοοτροπία, έναν τρόπο σκέψης, που βρίσκω ότι λείπει πια σήμερα, στην εποχή του «έτοιμου λογισμικού»: εξυμνούμε τους «μάστορες» του παρελθόντος και θέλουμε και εμείς να αυτοχαρακτηριζόμαστε έτσι. Ξεχνάμε, όμως, ότι το να είσαι μάστορας του H/Y δεν σημαίνει να ξέρεις να μετακινείς καλὰ το ποντίκι ή να χειρίζεσαι καλὰ το Quark XPress, αλλά να είσαι έτοιμος, αν χρειασθεί, να εξερευνήσεις τον H/Y σε βάθος, να βρείς όλα τα εργαλεία που υπάρχουν, κι αν δεν υπάρχουν να τα φτιάξεις μόνος σου για να επιλύσεις όποιοδήποτε πρόβλημα.

Ο H/Y μὰς έχει συνηθίσει στη μετρίότητα: μέσα στη λαομᾶζα των χρηστών του Microsoft Word αυτοί που τα καταφέρνουν λίγο καλύτερα και προσέχουν λίγο το κείμενό τους είναι μονόφθαλμοι βασιλιᾶδες στη χώρα των τυφλών. Όποιος σήμερα αναζητήσει, μέσω H/Y, την τελειότητα της παραδοσιακής τυπογραφίας, θεωρείται από τους άλλους μανιακός και «ψείρας». Και αυτό που ήταν ακόμα ή καθιερωμένη ποιότητα πριν 20-30 χρόνια, τώρα έχει καταντήσει να είναι σπάνιο επίτευγμα μανιώδους τυποφίλου.

Ίσως, πρώτα απ' όλα, θὰ έπρεπε να παραμερίσουμε τη «διαλεκτική των τεχνικών της εξουσίας» (όπως θὰ έλεγε ο Σαβδόπουλος) δηλαδή των πολυεθνικών της πληροφορικής που διδάσκουν την μετρίότητα και να ξεπεράσουμε τον περιρρέοντα ωχαδερφισμό («ὦχ ἄδερφέ, και τί έγινε που ἄφησα κενό μπροστά από το κόμμα, ποιός θὰ το δεῖ;»). Μόνο τότε θὰ μπορέσει ή ελληνική τυπογραφία να ξαναγεννηθεί, και αυτό δεν μπορεί να γίνει από τη μια μέρα στην ἄλλη. Από ἔμᾶς ἔξαρτᾶται, να τείνουμε προς τα ἔκεί. Ο εἰκοστός-πρώτος αἰώνας θὰ δείξει...